



MUNI Law Working Paper Series
David Kosař & Radim Polčák, Co-Editors in Chief

MUNI Law Working Paper 2017.06

Hubert Smekal & Marína Urbániková

**PRÁVNÍ VĚDA A PRÁVNÍ PSANÍ: POSTAČÍ VŽDY JAKO VÝZKUMNÁ METODA
„ČÍST, PŘEMÝŠLET A PSÁT“?**

December 2017/ Prosinec 2017

Masaryk university * Law Faculty * Brno * Czech Republic
MUNI Law Working Paper Series can be found at:
<http://workingpapers.law.muni.cz/content/en/issues/>

All rights reserved.
No part of this paper may be reproduced in any form
without permission of the authors.

*

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část tohoto working paperu nesmí být v jakékoliv formě
reprodukována bez souhlasu autorů.

MUNI Law Working Paper Series
ISSN 2336-4947 (print)
ISSN 2336-4785 (online)
Copy Editor: Adam Blisa
© Hubert Smekal & Marína Urbániková
2017
Masarykova univerzita,
Právnická fakulta
Veveří 70, Brno 611 70
Česká republika

Authors' Contact Details

Hubert Smekal

assistant professor at the Faculty of Social Sciences, Masaryk University

Email: hsmekal@fss.muni.cz

Marína Urbániková

assistant professor at the Faculty of Social Sciences, Masaryk University

Email: m.urbanikova@mail.muni.cz

Kontakt na autory

Hubert Smekal

odborný asistent, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Email: hsmekal@fss.muni.cz

Marína Urbániková

odborná asistentka, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Email: m.urbanikova@mail.muni.cz

Doporučená citace/Suggested Citation:

Smekal, Hubert, Urbániková, Marína 'Právní věda a právní psaní: Postačí vždy jako výzkumná metoda „číst, přemýšlet a psát“?' (2017), MUNI Law Working Paper No. 2017.06, available at: <http://workingpapers.law.muni.cz/dokumenty/42065>.

PRÁVNÍ VĚDA A PRÁVNÍ PSANÍ: POSTAČÍ VŽDY JAKO VÝZKUMNÁ METODA „ČÍST, PŘEMÝŠLET A PSÁT“?¹

Hubert Smekal & Marína Urbániková

Časopisu *Jurisprudence* patří velké uznání za odvalu uspořádat speciální číslo věnované právní vědě a právnímu psaní, k podobným počínům se jen zřídka odhodlají i uznávané zahraniční časopisy. Potěšilo nás, že vydání vyvolalo odezvu, byť v případě článku, jehož spoluautorem je jeden z autorů tohoto diskuzního textu,² nikoliv jen pozitivní. Zazněla kritika, že autoři a autorky z jiné disciplíny se snaží radit právníkům, jak psát. Přesně tomu jsme se snažili předejít vysvětlením, že takovou ambici rozhodně nemáme – alespoň když právní výzkum setrvává v uzavřeném systému práva. Nicméně pokud se právní výzkum snaží odpovědět na sociálně-vědní otázky, případně když jeho těžiště spočívá v práci s empirickými daty, pak je potřeba mít na paměti, že jeho metody a závěry mohou být konfrontovány s požadavky, které jsou na tento typ výzkumu v sociálních vědách kladeny.

Cíle našeho příspěvku jsou dvojí – jednak upozornit na proběhnuvší obdobnou diskuzi ve Spojených státech amerických a na její závěry, a jednak polemizovat s některými pasážemi textu Jana Kysely, který se vymezuje „vůči samoučelnému lpění na formalitách“³ a zastává se tradičnějšího přístupu k právnímu psaní, podle něž je klíčové „číst, přemýšlet a psát“.⁴ Tento text zároveň není kritikou článku profesora Kysela, ale představuje spíše jakýsi souhlas s výhradou, jelikož se domníváme, že jeho závěry nelze uplatnit všeobecně. To sám Kysela koneckonců ani netvrdí, nicméně neradi bychom, aby vznikl dojem, že možnost publikovat výzkum bez popisu metod lze uplatnit univerzálně ve všech vědeckých žánrech.

Číst, přemýšlet a psát představuje podmínku nutnou jakéhokoliv bádání, avšak nikoliv vždy podmínku postačující. Právníkům a právníčkám se nepochybně daří hojně přispívat k přemýšlení, a tím třeba k navrhování hypotéz, ale již méně k jejich systematickému a přesvědčivému testování a následně k vytváření dobře podloženého poznání/vědění.⁵ Právě přesvědčivá transparentní metoda posouvá tvorbu od přemýšlení směrem k produkci poznání/vědění.⁶ Všechny zmíněné formy bádání jsou samozřejmě přínosné a tento diskuzní příspěvek nepředstavuje nějakou kontrapozici vůči Janu Kyselovi, ale „pouze“ vyjasnění, že v některých typech výzkumu je zevrubný popis metody nezbytný a v ostatních povětšinou přínosný. I když se pohybujeme v čistě právním teoretickém poli a věnujeme se výkladu práva,

¹ Konečná verze článku je dostupná v časopisu *Jurisprudence* (URBÁNIKOVÁ, Marína a Hubert SMEKAL. Právní věda a právní psaní: postačí vždy jako výzkumná metoda "číst, přemýšlet a psát"? *Jurisprudence*, 2017, roč. 26, č. 4, s. 37–41.

² SMEKAL, H. – ŠIPULOVÁ, K. Empirický právní výzkum. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, str. 31–38.

³ KYSELA, J. Metodologie v právní psaní: dobrý sluha, špatný pán. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, str. 19.

⁴ *Ibid.*

⁵ Srov. také např. RAUSTIALA, K. – SLAUGHTER, A.-M. International Law, International Relations and Compliance. In: Carlsnaes, W. et al. *Handbook of International Relations*, London 2002, str. 538–558, kteří v pasáži srovnávající přístup expertů na mezinárodní právo a na mezinárodní vztahy poznamenávají, že prvně jmenovaní jsou často kreativnější a pronikavější v konceptualizaci studovaného tématu a vytváření teorií, byť nedostatečně specifikovaných. Přicházejí tedy s novými myšlenkami a hypotézami, ale opomíjejí jejich testování, precizaci kauzálních vztahů či vytváření přesnějších modelů, na což se naopak zaměřuje disciplína mezinárodních vztahů (str. 544–545).

⁶ Ve vztahu k právní vědě situaci velmi pěkně vystihli BOBEK, M. Výzkum v právu: reklama na Nike anebo kvantová fyzika? *Jurisprudence*, 2016, č. 6, str. 3–10 a HAVELKOVÁ, B. Co a jak psát aneb obrana badatelských výstupů v právu. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, str. 11–17.

sluší se vyjevit, jakou metodu výkladu volíme, ačkoliv to samozřejmě není třeba opakovat v každém odstavci.

Hned v úvodu bychom chtěli zdůraznit, že se vyjadřujeme pouze k právním textům, které píšou o interakci práva se společenským světem (tj. mimo uzavřený systém práva) a opírají se o empirická data. Pokud bychom to měli znázornit graficky, z množiny „právní věda“ se věnujeme pouze malé, ale i v českých podmínkách rostoucí podmnožině „empirická právní věda“. Příspěvek se dále týká jen těch článků, které v odborném periodiku aspirují na zařazení do kategorie statě, nikoliv do kategorie esej či diskuze,⁷ případně do časopisů, které se neřadí mezi vědecké a které podléhají uvolněnějším požadavkům na popis metody. Co se žánrů týče, máme tedy na mysli texty z okruhu (teoreticko-)empirických statí, a ne například kompilace, přehledové statě nebo čistě teoretické statě. Zároveň netvrdíme, že pouze empirické statě představují tu pravou a jedinou vědu (společenskovědné obory jsou multiparadigmatické⁸ a není důvod odmítat vše kromě přísně pozitivistického paradigmatu). Stejně tak netvrdíme, že podobným problémům nečelí ani ostatní vědní disciplíny, případně právní věda/psaní v jiných státech.

Právní články třeba zrovna v podání Jana Kysely přinášejí potěšení z četby, stylistická bravura dokresluje zajímavé myšlenky a obrovský přehled. Nezřídka šablonovité empiricky postavené sociálně-vědní příspěvky (teorie – model – metoda – data – diskuze) srovnatelně intenzivně ke čtení nelákají, studované případy se typicky vybírají nikoliv proto, že jsou obecně zajímavé, ale proto, že jsou zajímavé pro teorii.⁹ Jasně vymezení pojmů a přiblížení metod, vysvětlení modelu, včetně operacionalizace proměnných, konstrukce vzorku a rozsah zobecnění – tedy úkony často v právnickém bádání absentující – náleží k „povinným“ částem sociálně-vědních empiricky laděných textů (ale nejen jich). Zároveň právě zdlouhavé vysvětlování, co a jak bude zkoumáno, patrně irituje Jana Kyselu nejvíce („O nějakou metodologii se opírá každý, jen ji třeba nepopisuje ve čtvrtině knihy“).¹⁰ Připouští však, že bez explicitně popsané metodologie se autor vystavuje riziku, že jeho počínání nebude mnohými považováno za vědu.¹¹ S tím vším lze souhlasit, níže se však pokusíme vysvětlit, proč popis použité metody přispívá kvalitě jakéhokoliv textu, který se uchází o publikaci v odborném periodiku.

Pro naši debatu zásadní článek¹² od uznávaných politologů Lee Epstein a Garyho Kinga vyšel před patnácti lety a vyvolal bouřlivou odezvu,¹³ na niž Epstein a King přesvědčivě odpověděli.¹⁴ Článek rozprostírající se nezvykle na plných 133 stranách plně doporučujeme pro všechny zájemce o empirický právní výzkum, zejména však pro doktorandy a doktorandky, kteří se mohou inspirovat mnoha příklady, jak dělat (či nedělat) empirický výzkum. Epstein a King v poněkud důraznějších slovech¹⁵ píšou, že akademičtí právníci v zásadě ignorují základní pravidla vyvozování (*inference*), která přinesla revoluce v empirické analýze, jež v uplynulém století proběhla u jiných disciplín. Autoři kritizují, že se čtenář o empirickém světě z právnických článků

⁷ Jako například tento text.

⁸ Viz KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: 1997.

⁹ Více k výběru případů KOSAŘ, D. – PETROV, J. Jak vybrat „případy“ do případové studie a pracovat s nimi v právu: poznatky z výzkumu na pomezí práva a politologie. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, str. 21–30.

¹⁰ KYSELA, c. d., str. 20.

¹¹ Ibid.

¹² EPSTEIN, L. – KING, G. The Rules of Inference. *The Uni. Of Chicago L. Rev.*, 2002, sv. 69, č. 1, str. 1–133.

¹³ CROSS, F. a kol. Above the Rules: A Response to Epstein and King. *The Uni. Of Chicago L. Rev.*, 2002, sv. 69, č. 1, str. 135–151; GOLDSMITH, J. – VERMEULE, A. Empirical Methodology and Legal Scholarship. *The Uni. Of Chicago L. Rev.*, 2002, sv. 69, č. 1, str. 153–167; REVESZ, R. L. A Defense of Empirical Legal Scholarship. *The Uni. Of Chicago L. Rev.*, 2002, sv. 69, č. 1, str. 169–189.

¹⁴ EPSTEIN, L. – KING, G. A Reply. *The Uni. Of Chicago L. Rev.*, 2002, sv. 69, č. 1, str. 191–209.

¹⁵ Např.: „[T]he current state of empirical legal scholarship is deeply flawed.“ EPSTEIN – KING, *The Rules*, str. 6.

dozví mnohem méně pravdivých informací, než by nasvědčovalo z přehnaně sebevědomých závěrů. Epstein a King to tvrdí na základě rozsáhlé studie více než dvou stovek empirických článků, které vyšly v respektovaných právnických časopisech.¹⁶ Lze předpokládat, že když problém existuje ve Spojených státech amerických, kde empirický právní výzkum má větší tradici než jinde na světě a právníci studují právo až na navazující úrovni univerzitního vzdělání, pak problém bude ještě intenzivnější v jiných zemích.

Epstein a King zdůrazňují, že akademikové a akademičky mají povinnost provádět výzkum, který je reliabilní (spolehlivý). Pokud nebudou výzkumníci respektovat ozkoušená pravidla vyvozování (*inference*), pak velmi pravděpodobně tomuto požadavku nedostojí. Autoři upozorňují na rozdílný styl (a cíl) psaní – zatímco sociální vědci konfrontují své hypotézy s různými testy a zdroji tak, aby našli veškeré dostupné důkazy proti svým hypotézám, právní akademikové typicky aplikují pravidla přesvědčování (*persuasion*), v rámci něž se nezaměřují na argumenty proti své hypotéze, ale naopak shromažďují důkazy pro její podporu a odvádějí pozornost od možných protiargumentů.¹⁷ Jako další klíčový problém Epstein a King uvádějí absentující podobor v rámci právní vědy, který by se věnoval empirickým metodám a řešil právní metodologické problémy.¹⁸ Postesky nad stavem používaných metod a způsobem, jakým je s nimi zacházeno, se rozhodně neomezují jen na právní vědy, kritika dopadá na sociální vědy obecně, a to nejen v rámci klasických sporů mezi kvalitativní a kvantitativní větví.¹⁹

Problém s metodami a metodologií²⁰ v právním výzkumu můžeme tedy rozdělit přinejmenším na tři části. V první řadě, právníci a právničky se stále častěji pouštějí do výzkumných témat přesahujících úzce vymezené právní pole, což je potěšující a chvályhodné, a kladou si otázky sociálně-vědního charakteru, k jejichž zodpovězení ale ne vždy mají dostatečnou (sociálně-vědní) metodologickou průpravu. Případně de facto provádějí empirický výzkum (i když možná ne vždy vědomě nebo dostatečně reflektovaně), například opírají svůj text o kvalitativní nebo kvantitativní obsahovou analýzu soudních rozhodnutí, ale bez splnění základních parametrů, které jsou na tento typ výzkumu kladeny (např. konceptualizace a případně operacionalizace klíčových pojmů/proměnných, popis zkoumaného vzorku a způsob jeho konstrukce, popis a zdůvodnění použité výzkumné metody, apod.). Zadruhé, když už (často spíše intuitivně) nějakou metodu použijí, nezřídka na základě svých dat činí nepřiměřeně odvážné, ba až nepodložené závěry. No a zatřetí, pravděpodobně i kvůli tuzemské tradici v oblasti právního psaní, a možná i kvůli určité nejistotě v zacházení s výzkumnými metodami a technikami, se autoři a autorky ne vždy věnují popisu svého postupu tak podrobně, jak by měli.

První a druhý problematický bod lze odstranit nebo alespoň zmírnit začleněním úvodu do metodologie výzkumu do kurikula studijních programů na právnických fakultách: ideálně jako

¹⁶ Z důvodů rozsahu odkazujeme pro informaci ohledně konstrukce vzorku případů a jejího odůvodnění přímo na EPSTEIN – KING, *The Rules*, str. 15–18.

¹⁷ EPSTEIN – KING, *The Rules*, str. 9–11 a EPSTEIN – KING, *A Reply*, str. 192–193.

¹⁸ Návrhy, jak problémy metodologie právního výzkumu řešit: EPSTEIN – KING, *The Rules*, str. 114–133.

¹⁹ Nedávno do debaty poměrně razantně vstoupil Rein Taagepera, jenž kritizuje stav sociálních věd, které jsou zaplaveny nekvalitními statisticky orientovanými studiemi. Taagepera nicméně neostřeluje kvantitativní přístupy z kvalitativních pozic, ale volá po zvědečtění sociálních věd – nestačí mu posuzování vztahů mezi jednotlivými proměnnými, namísto toho chce, aby se studovaly vztahy mezi vztahy. Toho by se mělo dosáhnout zapojením logických modelů, které by až následně byly testovány statistickými nástroji (viz TAAGEPERA, R. Science walks on two legs, but social sciences try to hop on one. *Int. Pol. Sci. Rev.*, 2017, DOI: 10.1177/0192512116682185).

²⁰ Rozlišujeme mezi metodou (konkrétní postup/procedura použitá ke sběru a analýze dat vztažených k určité výzkumné otázce a/nebo hypotéze) a metodologií (disciplína zabývající se tím, jak se v rámci výzkumu postupuje nebo by se mělo postupovat).

samostatného kurzu, případně alespoň jako součásti úvodu do sociologie práva.²¹ I když je zřejmé, že velká většina studentů a studentek se ve svém profesním životě k provádění samostatného výzkumu nedostane, základní vhlad do toho, jak se produkují sociálně-vědní poznatky (včetně limitů jednotlivých metod), považujeme pro absolventy jakéhokoliv společenského oboru za nezbytný. Vysoká škola má studující nejen zorientovat v současném stavu poznání v daném poli, ale má je vybavit i dovednostmi potřebnými pro kritickou reflexi a rozšiřování tohoto poznání. Schopnost pracovat s empirickými daty a alespoň v základní podobě umět rozeznat standardní výzkum od toho „podezřelého“ by měla patřit nejen k obecnému vzdělání, ale i k nutné výbavě kvalitního soudce či advokáta (jelikož se může lehce stát, že na jejich základě budou muset rozhodovat).²²

Třetí problematický bod, nedostatečný popis použitých metod, lze odstranit nepoměrně rychleji a jednodušeji. V rámci úvahy o tom, proč bychom měli představení použitých metod věnovat patřičný prostor, stačí zvážit, co odlišuje vědecké poznávání od jiných typů poznávání, a respektovat, co dle současného pohledu činí vědu vědou. Vědecké poznávání se vyznačuje zejména tím, že používá metodický postup, který je v rámci výzkumu náležitě reflektován a popsán. Naopak, každodenní poznávání, poznávání založené na tradici nebo autoritě nic z toho nečiní a ani činit nemusí.²³

K hlavním charakteristikám vědeckého poznávání (kromě užití metody) patří veřejnost, čili otevřenost a dostupnost pro testování, kritiku, revizi a zejména pro opakování výzkumu. Popis a reflexe metody umožňuje čtenářkám a čtenářům zhodnotit, nakolik byl zvolený postup adekvátní, a případně i výzkum zopakovat a zkontrolovat, zda by dospěli ke stejným výsledkům. Pokud ale autor čtenářům nesdělí, jak (jakou metodou) se dopracoval ke svým závěrům, nic z toho jim neumožňuje. V užším smyslu jsou tedy jeho závěry nepřesvědčivé (jde o tzv. black-box výzkum, kdy závěry padají shůry, nevíme, jak k nim autor došel, a tím pádem jsme odkázáni jen na slepou důvěru). V širším smyslu nepopsání použité metody maří možnost reprodukovatelnosti a replikability (možnost opakování výzkumu, přičemž toto opakování by mělo vést ke stejným výsledkům), které patří k hlavním principům vědy.

Dále, vědecké poznání má být objektivní nebo aspoň intersubjektivní,²⁴ tedy má se snažit o vyloučení subjektivních úsudků a o hledání shody v rámci vědecké komunity. Jinými slovy, s autorovými závěry by se měla ztotožnit, nebo je minimálně považovat za relevantní, alespoň část kolegů a kolegyň z oboru. Pokud autor „nějakou metodu“ použije, ale nesdělí jak a proč, míru objektivity nebo intersubjektivity není možné zhodnotit, jelikož není jasné, co ze závěrů lze považovat za subjektivní úsudek a co má širší (a potenciálně objektivnější) oporu a podporu. Konečně zatřetí, vědecké poznávání má být systematické a kumulativní, čili výzkumnice a výzkumníci by měli navazovat na své předchůdce a vyhýbat se objevování již objeveného. Opět, absentující popis postupu tento ideál značně maří, jelikož nezřídka je právě z popisu použitých metod zjevné, kde by mohly spočívat mezery a kam a jak je třeba zaměřit další výzkumné úsilí. Nemluvě samozřejmě o tom, že samotný rozvoj v oblasti metodologie by byl bez deskripce metod takřka nemožný.

²¹ Jelikož úvodní kurz studující nevybaví dostatečnými dovednostmi pro realizaci samostatných výzkumných projektů, na tento kurz by pak mohly navazovat další specializované kurzy, které by si studenti volili dle svého zájmu a předpokládané profesní orientace.

²² Koneckonců, část soudních sporů na empirických datech stojí a padá, přičemž lze očekávat, že v budoucnu bude jejich počet ještě růst.

²³ Viz např. PEIRCE, Ch. S. The fixation of belief. *Popular Science Monthly*, 1877, 12 (November), str. 1-15.

²⁴ Např. dle Poppera spočívá objektivita vědeckých tvrzení ve faktu, že mohou být intersubjektivně testována (POPPER, K. R. *Logika vědeckého bádání*. Praha 1997, str. 24).

Z výše uvedeného plyne, že obligátní kapitola o metodě nelze považovat za zbytečný ornament narušující čistotu textu a zdržující čtenáře od velkolepého závěru, a nemá ani být pouhou úlitbou lidem, kteří by jinak dílo nepovažovali za vědu. Nedostatečným popisem postupu, kterým jsme dospěli k našim závěrům, bereme čtenářům možnost zhodnotit jeho adekvátnost, znemožňujeme replikabilitu výzkumu a výsledkům celkově ubíráme na přesvědčivosti. Nakonec, i ve světě práva platí jednoduché pravidlo, že neodůvodněné rozhodnutí je nepřezkoumatelné,²⁵ a proto zralé na zrušení, přičemž ve vědě je popis postupu součástí „odůvodnění“ (nestačí pouze vyjavit závěr/výrok, je třeba také popsat, jak a proč jsme k němu dospěli).

Jistě, většina právníků a právniček nikdy nebude mít možnost se těchto chyb dopustit, jelikož jejich vědecká produkce bude spadat (zjednodušeně) do žánru teoretické stati nebo argumentační eseje,²⁶ což lze plně respektovat. Pokud si ale budou klást otázky sociálně-vědního charakteru a používat empirická data – a my doufáme, že budou²⁷ – bylo by na místě, aby mysleli na princip kumulativnosti vědy, neignorovali celou širokou oblast metodologie sociálních věd, opřeli se o tyto poznatky, patřičně je použili a respektovali hlavní principy a zvyklosti, které v tomto oboru za uplynulých zhruba dvě stě let vznikly.

Jan Kysela si v nadpisu svého textu k metodologii v právním psaní vypomáhá univerzálně použitelným příslovím Dobrý sluha, špatný pán (stejně jako voda, oheň, auto, mobilní telefon atd.). Náš příspěvek měl poukázat na to, že abychom vůbec byli schopni toto základní zařazení učinit, a zhodnotit, zda byla v daném případě metoda dobrým sluhou nebo špatným pánem, musí být použita metoda náležitě reflektována a řádně popsána (i kdyby měl tento popis zabrat čtvrtinu knihy). Navíc, problematický scénář přichází pouze v momentu, kdy se z metodologie stává špatný sluha. Pokud je metodologie špatným pánem, pak patrně vznikají neškodné metodologicky vypilované texty, avšak jinak nepřilíš přínosné. Metodologie jako špatný sluha však může přinést nepodložené či přímo chybné závěry, které se však svou autoritou a auroou vědeckého textu mohou stát podkladem pro politická rozhodnutí.

Náš diskuzní článek poukazuje na přínos explicitního popisu metody – v empirických pracích nicméně přímo na nutnost. Díky obeznámenosti s tuzemským prostředím víme, že Jan Kysela je znalý, pronikavý a zajímavě formulující autor. Avšak bez této znalosti bychom budoucí empirické výzkumné texty Jana Kysely, v nichž by absentoval popis metody, nemohli brát plnohodnotně v potaz. Jinými slovy – my víme, že Kysela ví (či tuší), proto jeho texty stojí rozhodně za pozornost. Nicméně kdo neví, že Kysela ví,²⁸ bude odkázán v případě absence popisu metody na pouhé doufání, že autor ví. A doufání není ve vědě právě preferovaným standardem. S vyšší pravděpodobností se tedy plné potěšení z četby empirických článků Jana Kysely, které budou zodpovídat sociálně-vědní otázky, nedostaví, protože čtenář nebude vědět, na čem autor svá tvrzení staví, tudíž je nebude moci považovat za průkazná.

* * *

²⁵ Srov. ustanovení § 76 odst. 1 písm. a) zákona č. 150/2002 Sb., soudní řád správní, ve znění pozdějších předpisů.

²⁶ Útvar, jehož cílem je přesvědčit čtenáře o správnosti určitého názoru nebo stanoviska, a to na základě věcných argumentů. Zde je situace trochu jednodušší, jelikož argumentační eseje nejsou obvykle postaveny na empirických datech, které autor sám sesbíral, ale na argumentech a (faktických) důkazech podporujících hlavní tezi.

²⁷ A to například i vzhledem k v našem regionu slabě rozvinuté sociologii práva nebo obecně nepřilíš časté spolupráci akademiků z oblastí práva a sociálních věd.

²⁸ Představme si například s tuzemskými reáliemi neobeznámeného slovenského studenta, česky mluvícího studenta z USA, případně česky nemluvícího cizího čtenáře, který používá překladač.